

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 16. prosinca 2022.
<https://doi.org/10.20901/pm.60.1.02>

Nacionalizam, federalizam i suverenizam: od protubirokratske do protubriselske revolucije?

KREŠIMIR PETKOVIĆ

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

U tekstu se ispituju mogućnosti artikulacije političkog otpora u Hrvatskoj koji autor naziva “protubriselskom revolucijom”. Prvi dio teksta razjašnjava odnos kulturne i protubirokratske revolucije u kontekstu odnosa političkih elita s cjelinom političkog tijela. Drugi dio prikazuje i objašnjava uporabu sintagme “protubirokratska revolucija” u analizama politologinje Mirjane Kasapović koje daju povijesno poučne uvide o odnosu institucionalnog i izvaninstitucionalnog političkog djelovanja potrebne za analizu pojave protubriselske revolucije u Hrvatskoj. Treći dio teksta donosi kratak prikaz i tipologizaciju šest paradigmatičkih epizoda vezanih uz prosvjednu, referendumsku i protu-referendumsku politiku koje se mogu podvesti pod pojmovno polje studijâ revolucijâ i koje predstavljaju prethodnicu protubriselske revolucije kao političkog događaja u području smisla za moguće. Zaključuje se kako je protubriselska revolucija oblik protubirokratske revolucije u nastajanju.

Gljučne riječi: Hrvatska, Europska unija, protubirokratska revolucija, kulturna revolucija, protubriselska revolucija, prosvjedna politika

Nekoliko neobičnih uvodnih pitanja

Što je uopće protubirokratska revolucija? Ako je ona oblik kulturne revolucije, je li svaka kulturna revolucija nužno protubirokratska revolucija? A što je pak “protubriselska revolucija”, o kojoj u Hrvatskoj ima smisla govoriti u kontekstu politike Europske unije? Je li ona oblik kulturne ili pak protubirokratske revolucije? Ili oboje? Događa li se uopće takva revolucija u Hrvatskoj i ako da – kako točno, u kojem razdoblju i s kojim projiciranim finalitetom? Zašto je ona uopće važna za političke procese u državi koja je po raspadu Jugoslavije i uspostavi suverenosti u ratu, u dugotrajnom procesu prilagodbe pristupila Europskoj uniji, nadnacionalnom savezu država koji se, unatoč federalističkim ambicijama, i dalje oprezno naziva političkom formacijom “svoje vrste”?

Rad nastoji dati odgovore na taj niz pomalo neobičnih pitanja u vezi s pojmovima koje tek treba precizirati. Sastoji se od tri dijela. Prvi dio, smješten u polje konceptualiziranja revolucija u političkoj znanosti, pojmovno razjašnjava odnos kulturne i protubirokratske revolucije u kontekstu odnosa političkih elita s cjelinom političkog tijela. Time se priprema pojmovni i tipološki teren za profiliranje kontekstualno specifičnog pojma protubriselske revolucije. Drugi dio prikazuje i objašnjava uporabu sintagme “protubirokratska revolucija” u analizama politologinje Mirjane Kasapović koje daju povijesno poučne uvide o odnosu institucionalnog i izvaninstitucionalnog političkog djelovanja potrebne za analizu pojave protubriselske revolucije u Hrvatskoj. Njihova se vrijednost u retrospektivi pokazuje ne samo u empirijskome gustom opisu analiziranih slučajeva nego, ponajprije, u metodologiji koja kombinira uvide različitih institucionalističkih škola, uspješno secirajući raspad jedne višenacionalne federacije (Kasapović, 1991).

Treći je dio empirijske naravi. Metodološki je oblikovan kao prikaz prijelomnih događaja u kojemu se, na osnovi medijskih tekstova i društvenoznanstvenih članaka, raščlanjuje diskurzivna prezentacija i politička dinamika protubriselske revolucije u Hrvatskoj. Ta se dinamika promatra kao genealogija tekućeg prevrata koji politički projicira trenutak suverenističkog odcjepljenja od multinacionalne federacije opterećene ideološkim podjelama i kulturnim ratovima u konstitutivnim društvima. Probrani događaji – šest paradigmatičkih epizoda vezanih uz prosvjednu, referendumsku i protureferendamsku politiku u dijalektičkom odnosu elita i naroda koje se mogu podvesti pod pojmovno polje studijâ revolucijâ – smješteni su u širokom vremenskom rasponu od dvaju desetljeća. Premda je geneza protubriselske revolucije dalekosežnija, pa se njezina pretpovijest može trasirati ne samo u 1990-ima već i ranije, pojavu kroz odabrane slučajeve analiziram od prvih protusustavskih manifestacija po smjeni političke vlasti 2000., kada počinje proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. Zatim slijede njezine politički artikuliranije manifestacije koje su se ispoljile dovršavanjem tog procesa, odnosno ulaskom Hrvatske u punopravno članstvo EU-a, kada je Bruxelles, kao politička metonimija za EU, od izvanjskog ideološkog hegemonu hrvatskoga političkog polja postao kvazifederalni suveren. Empirijska analiza završava se s 2021. godinom, kada je na dinamiku privremeno zamrznutog političkog polja utjecala protupandemijska politika, profilirajući nove manifestacije protuinstitucionalnog protestnog djelovanja. U zaključku se sažimaju rezultate analize i objašnjava politička relevantnost protubriselske revolucije za buduću političku dinamiku u Hrvatskoj.

Središnja interpretacijska postavka teksta jest da je protubriselska revolucija oblik protubirokratske revolucije *in statu nascendi*. Ona nije zaključena povijesna epizoda, nego permanentno nastajanje koje poprima različite političke oblike i intenzitete ovisno o političkim mogućnostima prijelomnih trenutaka u kojima

se pojavljuju pukotine u legitimnosti režima integriranog u nadnacionalni politički poredak. Na razini društvene artikulacije političkoga u odnosu masa i elita ona se manifestira u izvaninstitucionalnom političkom djelovanju koje EU vidi kao dio globalističkog zatiranja specifičnosti naroda – u širokom rasponu djelovanja od politike obitelji pa do politike državnih granica – kao politički organiziranog etnosa koji teži očuvanju tradicije i vlastitoj demografskoj i kulturnoj reprodukciji. Na razini institucionalne politike taj se politički program programski izražava kao zastupanje konzervativne socijalne i kulturne politike i suverenizma čiji je tendencijski krajnji oblik zagovor istupanja iz EU-a kao nove kvazifederalne “tamnice naroda, usporedive sa Sovjetskim Savezom ili komunističkom Jugoslavijom. Međuigra institucionalnog i izvaninstitucionalnog političkog djelovanja, masa i elita, teren je protubriselske revolucije kao oblika protubirokratske revolucije čiji je subjekt politizirani narod.

No eshatologiji obnavljajućega narodnog spasenja valja pristupiti postupno, počevši od samih pojmova. Je li revolucija samo uspješni prevrat političkog režima povezan sa službenom promjenom vladajuće ideologije ili je dinamika djelovanja elita i masa u revolucijskim situacijama složenija? I konačno, što je u tom kontekstu točno protubirokratska revolucija kojoj paradigmatički pripada protubriselska revolucija?

Od kulturne do protubirokratske revolucije: povijesna genealogija i politička tipologija vođenoga društvenog prevrata

Revolucija (lat. *revolutio* od *revolvere*, zaokrenuti) izvorno je pojam iz astronomije u kojoj označava kretanje nebeskih tijela upućujući na njihovu rotaciju. Nikola Kopernik njime je u djelu *De revolutionibus orbium coelestium*, prvi put objavljenom 1543., uputio na kretanje planeta oko Sunca u heliocentričnom modelu Sunčeva sustava i široj kozmologiji koncentričnih sfera. U političkoj znanosti pojam revolucije umrla je metafora iz astronomije. U svom užem značenju on doista označava obrat političkog poretka, u pravilu radikalan i često nasilan, popraćen ne samo smjenom elita nego i promjenom vladajuće ideologije u širokom smislu proizvodnje značenja u službi reprodukcije odnosa moći i njezinom operacionalizacijom kroz više ili manje diferencirane javne politike novog režima s ambicijom reforme ne samo javnog života nego i društva u cjelini.

Različite se teorije prevrata pojavljuju još od političkih razmatranja u antičkoj Grčkoj, bilo da je riječ o cikličkoj teoriji propadanja poredaka kod Platona ili razmatranju promjena stvarnih ustava kod Aristotela. Novija je uporaba vezana za ekonomska, društvena i politička kretanja okcidentalne moderne koja su se, grubo rečeno, kolonijalizmom prelila u globalizaciju koju ekonomski i politički živimo. Dok je status revolucije nešto manje jasno primjenjiv za 17-stoljetnu “Slavnu revo-

luciju” iz britanske povijesti – neku vrstu protestantske reakcije u europskom stoljeću vjerskih ratova, ostvarenu kroz uspješnu invaziju Vilima Oranskog kojom je katolicizam učinjen nekompatibilnim s mjestom suverenosti – pojam političkog i ideološkog obrata koji ima ambiciju spomenute cjelovite društvene promjene¹ povezat će se ponajprije s 18-stoljetnom Francuskom revolucijom te, pola stoljeća kasnije, s revolucionarnim kretanjima “proljeća naroda” 1848. A zatim, dakako, s 20-stoljetnom Oktobarskom revolucijom kojom su boljševici preuzeli vlast u Rusiji te s nizom sličnih zbivanja kojima su uspostavljeni komunistički poreci u svijetu. Njima je zavedena razmjerno dugotrajna jednopartijska diktatura u ime proletarijata na razini države nasuprot primjerice kratkotrajnoj uspostavi revolucionarne vlasti u Pariškoj komuni na razini grada 1871.

Svaka oružana pobuna protiv vlasti nije revolucija – to pokazuju, recimo, povijesni primjeri Spartaka i Gupca, premda ni oni nisu bili lišeni ideoloških artikulacija – ali je svaka revolucija uspješna pobuna protiv režima. Ako političko djelovanje, kako Weber specificira u uvodu svojega spisa o politici kao pozivu, određuje usmjerenost na državu, revolucionarno djelovanje u navedenim primjerima upotrebljava uspješno osvojeno mjesto političke vlasti za promjenu samog poretka. Revolucija podrazumijeva određenu razinu ideološke mobilizacije širih društvenih slojeva te nerijetko značajnu dozu terorističkog nasilja u političkoj zajednici u kojoj politička vlast nastoji temeljito preoblikovati društvene odnose. Odrubljivanje glave kralju ili njegovo strijeljanje prate egzekucije drugih osoba povezanih s vršenjem vlasti staroga režima, a revolucionarne uspostave novih poredaka u ratovima obično slijede činovi narodne pravde koja liberalne postulate zaštite prava pojedinaca, ako uopće za njih formalno haje, upotrebljava kao farsičnu formu.

Čini se da je takav povijesno prokušan pojam revolucije u sukobu s pojavom koja nas zanima. Što god bila “protubriselska revolucija”, teško će, kao pojava u polju liberalnodemokratske politike u Hrvatskoj, biti usporediva s gornjim opisom. Kako nazvati revolucijom zbivanja koja nisu donijela radikalnu i nasilnu promjenu vlasti, o kojima tek imamo naznake? Odgovor se može naći u, uvjetno rečeno, sretnoj činjenici da je pojam revolucije povezan s bogatom istraživačkom produkcijom u društvenim znanostima koja omogućuje proširenje pojma i njegovu modificiranu

¹ Revolucija je u tom smislu moderan fenomen. Veoma shematski gledano, nasuprot antici gdje se društvene razlike uzimaju kao prirodne ili neproblematične dok se promjene političkih režima uzimaju kao dio zatvorenog kulturnog ciklusa uspona i propasti, uz moderne revolucije vezuje se nekoliko specifičnih obilježja koja nisu tipična za antiku premda se revolucija može prezentirati kao oživljavanje drevnih sloboda, dakle neka vrsta povratka izgubljenome utopijskom iskonu. Hannah Arendt posebno će istaknuti usmjerenost revolucija na “promjenu tkiva društva”, odnosno “radikalnu promjenu društvenih uvjeta”, a na političkoj razini shvaćanje jednakosti kao prava po rođenju i usmjerenost na republikanski oblik vladavine koji jedini nije “u ratu s pravima čovječanstva” (Arendt, 1990, str. 25, 40, 242).

uporabu u istraživačkoj materiji ovoga rada. Kako pokazuje jedan od recentnih pregleda literature o revolucijama (Beck, 2020), pojam revolucije ide znatno dalje od klasičnih studija Thede Skocpol koja pojmovni naglasak strukturalistički stavlja na klasnu pobunu odozdo² ili pak Charlesa Tillyja s političkoprocenim naglaskom na dvije ili više društvenih frakcija koje polažu pravo na kontrolu državnog aparata što definira tipičnu revolucijsku situaciju.³ Iako je načelno jasno da revolucije uključuju ideologiju, odnosno nisu samo borba moćnih za vlast te se po tome razlikuju od drugih nasilnih prevrata i situacija poput pučeva i građanskih ratova – zaoštreno u formuli da “[r]evolucije bez ideologije uopće nisu revolucije” (*ibid.*, str. 566) – te da je revolucionarno djelovanje, uz taj širi idejni aspekt koji se zahvaća općenitom sintagmom novoga “kulturalnog idioma”, od Tocquevillea naovamo, baš kao kod Skocpol i Tillyja, usmjereno na državu (*state-centered*), revolucije mogu biti i neuspješne ili ne moraju polučiti bitne promjene društvenih odnosa. Iako po strogoj definiciji uspješnoga radikalnog prevrata nisu revolucije, one su i dalje zanimljivi istraživački slučajevi koji pripadaju polju istraživanja revolucija.⁴

Ako proširenom pojmu revolucijske situacije, slijedeći austrijskog književnika Roberta Musila, smislu za stvarno (*Wirklichkeitssinn*), zatim dodamo i smisao za moguće (*Möglichkeitssinn*), možemo govoriti o revolucijama koje se mogu dogoditi prema povijesnim paradigmatским obrascima. One ne pripadaju kategoriji onoga “što jest”, nego onoga “što bi moglo biti” (Musil, 1967, str. 14).⁵ To, dakako, ne znači da će se one doista dogoditi i da će se bitne političke promjene, ukoliko do njih dođe, realizirati naglo i nasilno, ali njihove empirijske naznake otvaraju specifičnu istraživačku perspektivu koja je legitimna i u području političke znanosti, a ne samo artistske fantazije, političkoeshatološkog očekivanja ili pesimistične političke fan-

² U razlikovanju prema pobunama koje ne dovode do strukturalnih promjena ili političkih revolucija koje mijenjaju ustroj države ali ne i društvenu strukturu, potpune društvene revolucije povezuju klasnu pobunu s naglom političkom i društvenom preobrazbom (Skocpol, 2015, str. 4).

³ Nasuprot idealističkom razdvajanju moći i sile, primjerice kod Arendt, riječ je o učinkovitosti u smislu stvarne mogućnosti osvajanja vlasti nerazdvojive od legitimnosti u određenom dijelu društva koju imaju “konkurenti za vlast” (Tilly, 1973, str. 34-35).

⁴ Uz načelnu napomenu da ne vidim problem s institucionalističkom školom koja u kontekstu diskursa, institucija i ovisnosti o putu razmatra odnos institucionalnih i izvaninstitucionalnih aktera kao u analizama Mirjane Kasapović koje koristim kao analitičku matricu u tekstu, u ovom prilogu ostavljam po strani raspravu o različitim epistemološkim i kontekstualnim pitanjima koja su važna u studijama svake revolucije pa tako i protubirokratske i protubriselske, poput primjerice pitanja o strukturalnoj uvjetovanosti revolucija i ulozi ideja u objašnjenjima promjena (usp. Beck, 2020, str. 575).

⁵ Iako se smisao za moguće više vezuje uz ono nepraktično – “tkanje magle, uobražavanja, sanjarija i konjunktiva” – nego ono politički ostvarivo, pojam nije nužno apolitičan: “Kako njegove ideje, ukoliko nisu dokone flapnje, nisu ništa drugo do još nerodne stvarnosti jasno je i da on ima smisla za moguću stvarnost...” (Musil, 1967, str. 15).

tazme. Time smo načelno pripremili pojmovni teren za istraživanje protubriselske revolucije. No kako tvrdim da je protubriselska revolucija oblik protubirokratske revolucije u nastajanju, a da je potonja specifičan oblik kulturne revolucije koji se sustvara u međudnosu elita i masa, preostaje mi u ovom dijelu još pojmovno pojasniti i povijesno oprimirati te dvije sintagme.

Pojam kulturne revolucije upućuje na to da je politička revolucija, usmjerena na promjenu društva, ujedno i temeljita društvena revolucija, barem u nacrtu i svomjemu političkom djelovanju te široko (i pomalo plošno, ali ovdje upotrebljivo) pojmljenim javnim politikama kao onome što država čini ili ne čini u društvu. Premda i javne politike liberalnih demokracija kombiniraju različite instrumente u ostvarivanju svojih ciljeva, uključujući propagandu i silu, kulturna revolucija ipak je dalekosežnija te svakako instrumentima i intenzitetom ide znatno dalje od prosječne kulturne politike liberalnih demokracija. Paradigmatski primjer jest Boljševička kulturna revolucija kojoj je, uz državno vođenu suradnju intelektualaca, ideja bila stvaranje nove kulturne paradigme za čije se stvaranje otvorio prostor revolucionarnim osvajanjem države. Naime, “[b]udući da se osnovna ideja Oktobarske revolucije može sažeti u krilatici *sve nanovo*, jasno je da je ona podrazumijevala radikalnan prevrat svih sfera javnog života (a ne samo političkoga!) pa tako i kulturnoga” (Peruško, 2013, str. 11). Opismenjavanje stanovništva – u skladu s donesenim dekretom *O likvidaciji nepismenosti stanovništva RSFSR* 1919. – slijedila je obuhvatna ideologizacija kulture popraćena “obezvređivanjem i devastacijom stare kulture”, izražena u paroli pjesnika Majakovskog da valja baciti klasike s broda suvremenosti (*ibid.*, str. 13), što se uklapalo u širu politiku komunističkih vlasti prema povijesti. Naime, “[p]rimarna zadaća boljševičke vlasti bila je negirati prošlost, riješiti je se na bilo koji način” (*ibid.*, str. 21), kako bi se kroz obuhvatnu kulturnu revoluciju, koja počinje od stvaranja novog jezika i nove politike imenovanja, stvorilo ono što se katkad ironično naziva *homo sovieticus* odnosno sovjetski čovjek.

Ako nam je lenjinizam dovoljan da zahvatimo pojam elitno vođene kulturne revolucije kao revolucionarnog djelovanja države prema društvu, maoizmu ne dugujemo samo razradu tog pojma nego i specifičan pomak koji otvara pojmovno polje protubirokratske revolucije u kojoj elitama vođene mase djeluju na razgradnji same države kao strukturiranog političkog poretka. Protubirokratska revolucija najjasnije je izražena i dogmatizirana u maoističkoj revolucionarnoj doktrini te se primjenjuje na različitim područjima, najdrastičnije u sustavnim kampanjama destrukcije spomenika, javnog sramoćenja i kažnjavanja birokrata i svih onih koji su zastranili u odnosu na prakse života koje zahtijevaju revolucionarni ideali. Posrijedi je takozvani “učiteljski sustav” (*preceptor system*) (Lindblom, 1977) upravljanja društvenim odnosima pomoću ideologije, a interpretacijski je mjerodavna doktrina političkog vođe koji je ujedno i vrhovni učitelj politiziranom narodu. Mao Ce-tung je naime istaknuo da je samo onaj koji staje “na stranu revolucionarnog naroda dje-

lom i riječima revolucionar ... u punom smislu”: u njegovoj doktrini mase se, a ne partija kao avangarda, pojavljuju kao “stvarni heroji” i nositelj revolucije “neograničene stvarateljske moći” (Ce-tung, b.g., str. 29, 227).

Kineska kulturna revolucija tako počiva na dvama stupovima (Brady, 1977, str. 129-130): liniji mase i kontinuiranoj revoluciji. Prvo znači rečeni raskid s lenjinističkom idejom partije kao avangarde koja odalečenjem od naroda već nosi rizik za ideološko skretanje u kontrarevoluciju. Život sa seljacima, njihovo iskustvo teškog rada i dnevna borba za preživljavanje mjerodavni su ovom obliku trockističkog poimanja permanentne revolucije koji je iznjedrila kineska revolucionarna situacija. Drugi stup, dakle, znači da stvarno komunističko društvo mora uvijek biti u revolucionarnom kretanju protiv birokratskog smrzavanja i odalečenja onih koji upravljaju od linije mase. Birokracija uvijek prijeti revoluciji uspostavom starih hijerarhija koje su prijetnja radikalno egalitarnoj društvenoj pravednosti. Svako zastranjenje, od korupcije do zločina, u toj je koncepciji izraz nazadnih stavova onih koji nisu osvijestili ispravnu ideologiju (*ibid.*, str. 137) ili su je zaboravili, pa ih valja podsjetiti i probuditi drastičnim metodama, ako je potrebno i uporabom nasilja. Mase mobilizirane ideologijom agens su revolucionarnog kretanja i regulacije društvenih odnosa. Unatoč ekstremnim praksama vladavine vođenih ovom ideologijom poput kambodžanskog democida, ideja da je posrijedi “upravljana vladavina rulje” među pobornicima tog diskursa shvaća se, dosljedno ideologiji, kao izraz “ciničnog rasizma” (*ibid.*, str. 150).

Analize politologinje Mirjane Kasapović pomoći će nam da u hrvatskom i regionalnom povijesnom kontekstu trezvenije razriješimo ovaj paradoks revolucionarnog društva koje se bori protiv vlastitih elita i dijela birokratskog aparata (za shematski prikaz tipološkog rada dosad iznesene argumentacije v. *Tablicu 1*). One pokazuju da je u institucionalističkoj perspektivi za razumijevanje revolucionarnih kretanja ipak potrebna minimalna doza političkog cinizma teorije elita. Spontana “dogadanja naroda” nisu spontana, već upravljana, a obračun politiziranog društva s državom vode pripadnici elite koji se obračunavaju s konkurencijom za mjesto vlasti pri čemu su već formalni ili mogući nositelji položaja u političkim institucijama režima koji valja “razdrmati” što iznutra što izvana, tj. unutar- i izvaninstitucionalnom borbom za promjene. Ideologiju čija prisutnost, kako smo vidjeli, definira revolucijsku situaciju i koja daje politički jezik tim kretanjima borbe za moć ipak treba uzeti barem sa zrnom soli, odnosno ne čitati je uvijek doslovno, na razini proklamacije aktera.

Tablica 1. Tipovi revolucija

Revolucijska situacija	Politička revolucija	Kulturna revolucija	Protubirokratska revolucija
Mogućnost osvajanja državne vlasti	Osvajanje državne vlasti	Radikalna reforma društva	Obračun društva s državom

Upotreba “protubirokratske revolucije”: manipulacija elita djelovanjem masa u legitimacijskoj krizi režima

Povijesni primjeri pokazuju da kulturna revolucija ne mora biti više ili manje uspješna ideološka ofenziva vlasti na društvo, nego diskurzivna reakcija uzdrmanog režima koji je izgubio kulturnu hegemoniju i pokušava je povratiti novim poticajima u području “idejne borbe”. Na taj se način pojam kulturne revolucije koristi u opisu zbivanja u Hrvatskoj 1980-ih. Ona ukazuju na donekle groteskni grč kulturne politike režima koji se po gubitku hegemonije razvlastio demokratskim izborima 1990. Premda Mirjana Kasapović koristi pojam kulturne revolucije na taj način, znatno su, za analizu protubriselske revolucije, zanimljivije njezine uporabe pojma protubirokratske revolucije. Sve ih obilježava skepsa prema proklamiranom idejnom sadržaju epizoda i njihovom stvarnom sadržaju u kojoj politizirani identiteti lažno pretendiraju na univerzalizam vlastite pozicije. Radi dramaturgije ekspozicije, iznijet ću ih obrnutim kronološkim redosljedom u nekoj vrsti epistemološkog i političkog ljuštenja luka. Iako je riječ o trima različitim žanrovima – političkoj kolumni, stručnom i znanstvenom članku – srž diskursa ostaje ista.

Kronološki posljednja uporaba sintagme u ovome malom uzorku pojavljuje se u analizi tada aktualnih nasilnih prosvjeda u Bosni i Hercegovini, ponajviše u Federaciji Bosne i Hercegovine 2014. u gradovima s bošnjačkom većinom u kojima su paljene zgrade javnih institucija poput sjedišta kantonalnih vlada i sudova, a zahtijevana je unitarizacija države. Diskurzivna prezentacija bune inzistirala je na njezinoj socijalnoj dimenziji, uz romantični naziv “Bosansko proljeće”. Kratka analiza Mirjane Kasapović, uz prokazivanje beskorisnog civilnog sektora i javnog sektora prožetog korupcijom, ukazala je na naličje te političke pojave, ističući kako je:

bilo pitanje trenutka kada će se i u aktualnima socijalnim bunama u bošnjačkim gradovima pojaviti zahtjev “jedna nacija, jedna država, jedan predsjednik”. Je li onda slučajno što su prosvjednici demolirali upravo zgradu Predsjedništva države u Sarajevu? I gdje su bili njegovi članovi? Srpski član Nebojša Radmanović vjerojatno je pobjegao u Banju Luku. Bošnjački član Bakir Izetbegović skrio se negdje u Sarajevu i iz zavjetrine poručio da Predsjedništvo nema nikakve ovlasti te pobjesnjelu masu praktično huškao na vladu. A gdje je bio hrvatski član, socijalist Željko Komšić, i zašto se nije obratio raji u bošnjačkim gradovima koja mu je donijela suverenu pobjedu na predsjedničkim izborima prije četiri godine? No Komšić bi ubrzo mogao izaći na javnu pozornicu kao autentični vođa “bosanske revolucije”. ... U sadašnjoj Bosni i Hercegovini jednostavno je nemoguća “čista” socijalna pobuna zato što nacionalne mase glavni uzrok svoje bijede vide u vrsti države u kojoj žive: Bošnjaci ne žele nikakve entitete i kantone, Hrvati većinom žele svoj nacionalni entitet, a Srbi većinom ne žele nikakvu Bosnu i Hercegovinu. Stoga su medijsko-političke priče o čistoj socijalnoj pobuni besmislene. Besmislena su i naklapanja o višetetničkoj socijalnoj pobuni u kojima je vrhunski dokaz vi-

šetničnosti bilo izmišljeno sudjelovanje nogometnih navijača Zrinskoga i Veleža u demoliranju Mostara. ... Neovisno o socijalnim motivima koji su ih pokrenuli, ti događaji nisu ni multietnička socijalna pobuna ni bosansko proljeće, nego bošnjačka inačica antibirokratske revolucije (Kasapović, 2014).

Navod ukazuje na dva bitna momenta analize protubirokratskih revolucija: manipulativno djelovanje elita i razliku između proklamiranog diskursa i stvarnoga političkog sadržaja nasilnoga prosvjednog kretanja masa. Drugo se pojavljivanje sintagme može naći u ranijem stručnom članku koji crnogorskog državnika Milu Đukanovića portretira u nimalo laskavom svjetlu, kao čovjeka “jednodimenzionalna mišljenja, kruta ponašanja i oštra jezika, zbog čega je i dobio nadimak ‘Milo Britva’”, a koji je zajedno s Momiro Bulatovićem i Svetozarom Marovićem činio “trojku na čelu crnogorskog ogranka protubirokratske revolucije”:

Trojka je odvela Crnu Goru u jedno od najmračnijih razdoblja njezine suvremene povijesti. Ideološki zatupljene i propagandno napaljene crnogorske mase postaju snažan oslonac srpske antibirokratske revolucije – jedinoga masovnog prokomunističkoga i protudemokratskog pokreta u Istočnoj Europi potkraj osamdesetih i početkom devedesetih godina, koji njegovi crnogorski akteri nazivaju naprednim pokretom radnika, omladine i boraca koji će s postojećeg poretka skinuti “ljepljivu paučinu birokratije”. Trojka svoj kadrovski prevrat u crnogorskoj partiji i državi smatra uvjetom ostvarenja “nove filozofije razvoja” (Kasapović, 2011, str. 23).

U tekstu o udesima političkih biografija, genealogija i revizija povijesti ponovno se pojavljuju bitni tipološki momenti protubirokratske revolucije: manipulativno djelovanje elita, nasilno kretanje “propagandno napaljenih” masa i razlika između stvarnog sadržaja i površine diskursa koji proklamira određenu ideologiju. Ključna je međutim za razumijevanje pojave koju nazivam protubriselska revolucija temeljita analiza protubirokratske revolucije u opsežnome uvodnom poglavlju zbornika *Hrvatska u izborima '90* (Kasapović, 1991), koji je definirao paradigmu empirijske politologije usmjerene na istraživanje izbora, stranačkog natjecanja i ponašanja birača u novouspostavljenome liberalnodemokratskom režimu u Hrvatskoj. Riječ je o tekstu koji kombinira uvide institucionalizma racionalnog izbora te diskurzivnog i historijskog institucionalizma u analizi institucionalne i vaninstitucionalne dinamike raspada jugoslavenske federacije povezane s politizacijom srpskog pitanja u Jugoslaviji po Titovoj smrti i kosovskoj krizi.

Tekst prikazuje međuigru institucionalnih subjekata, nacionalnih pokreta i građanskih inicijativa u situaciji duboke legitimacijske krize poretka, čineći to na dvjema razinama, institucionalne i izvaninstitucionalne politike, polazeći od analitički plodne postavke da “državni poredak nije bio imun na utjecaj pokreta i inicijativa, kao što ni oni – sociogenetski i funkcionalno – uopće nisu shvatljivi izvan tog poretka” (*ibid.*, str. 16). Umjesto politizacije na liniji razvijeni-nerazvijeni i zadržava-

nja konflikta u institucionalnim okvirima, “srbijska je politika počela suštinski ovisiti o izvaninstitucionalnom subjektu” koji je našla “u nacionalnom društvenom pokretu” (*ibid.*, str. 18). Za razliku od drugih istočnoeuropskih revolucija 1980-ih, jugoslavenski slučaj obilježila je specifična protubirokratska revolucija koja se razvila prije političke formalizacije novih “legitimacijskih osnovica” (*ibid.*, str. 21). Njezini mitinzi istine bili su mogući dok nisu održani izbori koji su ih učinili deplasiranima.⁶ Samo dotad je, u starome političkom diskursu, bila moguća ta specifična pojava u polju istraživanja revolucija “jer su birokratizirane, protunarodne i protujugoslavenske političke garniture u Sloveniji i Hrvatskoj ‘skrivale istinu’ od vlastitih naroda i propagandno širile laži o Srbiji. Implicitan im je motiv bio poziv na ‘antibirokratsku revoluciju’ i u tim sredinama” (*ibid.*).

Protubirokratska je revolucija imala funkciju katalize raspada poretka. Njezin je paradoks bio, kako pokazuje Kasapović, da je privremeno legitimirala stari režim u Srbiji dok ga je paralelno delegitimirala u Sloveniji i Hrvatskoj. Institucionalni i izvaninstitucionalni akteri uzajamno su se legitimirali. Posrijedi je bila “legitimacijska razmjena” u kojoj “pokret aktivno podržava srbijsku partijsko-državnu politiku ... a politika podržava ‘samoorganiziranje naroda’ kao povijesno, politički i moralno opravdan i progresivan čin” (*ibid.*, str. 23). Obilježja koja se profiliraju u toj analizi protubirokratskog kretanja kao oblika plebiscitarne legitimacije vlasti, a koja ističe Kasapović, homogenost su naroda i vodstva, decizionizam protiv deliberacije i bilo kakve formalne procedure tipične za ozbiljno shvaćen liberalni konstitucionalizam, dakle općenito “protuparlamentarni i protuliberalni – stav” (*ibid.*).⁷

⁶ Usp. “Mjerilo uspješnosti pritom je provedba strukturnog političkog prevrata, a ne ‘antibirokratska revolucija’ unutar postojećih političkih struktura” (Kasapović, 1991, str. 22).

⁷ Kasapović u srpskom nacionalizmu, koji je stvarna politička podloga protubirokratske revolucije, registrira konzistentni desni radikalizam koji se poziva na političko pravo etnički shvaćene nacije, čiji je specifični cilj “radikalna promjena etničke strukture Kosova”: njegov je način djelovanja – uz redukciju kompleksnosti i diskurzivni totalitarizam – opća mobilizacija u skladu s logikom izvanrednog stanja, a neostaljinističko naslijeđe dovelo je do toga da se narod nije obraćao poretku, nego nacionalnoj partiji kao subjektu vlasti (Kasapović, 1989, str. 67). Slovenski “nacionalni program”, u njezinoj godinu ranije objavljenoj analizi, također obilježava okretanje narodu, ali bitno drukčije shvaćenom: uz pozivanje na civilno društvo i s građanskom varijantom nacionalizma u kojoj više nema jednakosti konstitutivnih naroda, no manjinama opći civilitet jamči političku inkluziju (Kasapović, 1988). Za tumačenja koja polaze od “krize modernizacije i opće krize socijalizma” te argumentiraju kako su kriza samoupravljanja i nezaposlenost podrovali autoritet političkih institucija v. Sekelj, 1990; Woodward 1995. V. također Prpićev argument koji okretanje nacionalizmu povezuje s krizom legitimnosti komunističkih poredaka: “Jedna je od najlošijih osobina komunističkih poredaka bila da su pojedince učinili – ekonomijski, socijalno, politički i psihološki – nesposobnim da na sebe preuzmu odgovornost za vlastitu egzistenciju” (Prpić, 1991, str. 168). O kontekstu i kronologiji protubirokratske revolucije v. Grdešić (2019, str. 24-43), u studiji koja, za razliku od analiza Mirjane Kasapović, polazi od zaoštrene postavke o

Ono što je posebno zanimljivo u analizi, uz elemente diskurzivnog institucionalizma i napose historijskog institucionalizma koji uvažava postulate ovisnosti o putu i prijelomnim točkama, jesu metodološki elementi institucionalizma racionalnog izbora bliski teoriji igara. Kasapović naime reflektira o strategijama i taktikama te se koriste pojmovi poput “taktičke prilagodbe” (*ibid.*, str. 26) i “taktičke radikalizacije” (*ibid.*, str. 38) u igrama koje igraju politički akteri. U danom trenutku pojavljuju se dileme poput one do koje će se mjere tolerirati opozicija, odnosno igra može biti kriminalizacija radikalnije opozicije na razini “izvaninstitucionalnih činilaca” (*ibid.*, str. 28) i toleriranje umjerene (što je obilježje postupanja onkraj razlikovnih tipologija režima). Drugim riječima, u dinamici homogenizacije kolektiva nikada se sasvim ne gubi perspektiva razlikovanja elita i masa te postupaka aktera izvan i unutar institucija i u okvirima diskursa koje obilježavaju određene teme i vrijednosti kako pokazuje *Tablica 2*, kojoj dajem naslov smislen u okvirima ovog poglavlja, no izuzev toga je nepromijenjenu preuzimam iz teksta.

Tablica 2. Dvije političke paradigme u krizi starog režima

Činioci	Stara paradigma	Nova paradigma
Akteri	Segmenti institucionalnog poretka, nacionalni populistički pokret	Građanske inicijative, segmenti institucionalnog poretka
Teme	Državno srpsko/jugoslavensko jedinstvo	Individualna prava i slobode, izbori, pravna država, pluralistička demokracija, ekonomske reforme, nacionalna suverenost
Vrijednosti	Kolektivizam, nacionalizam, jugoslavizam, historicizam, protu-institucionalizam, plebiscitarnost, solidarnost, sigurnost, pravednost, egalitarnost, socijalizam	Individualizam, suverenost, konfederalizam, evropejstvo, etnocentriizam, nacionalizam, historicizam, protusocijalizam, rad, vlasništvo, sloboda, ravnopravnost
Načini akcije	Masovne akcije: protestna okupljanja, mitinzi, demonstracije, pohodi, politički pučevi; frakcijske borbe u partiji; vladavina većine	Protestna politika: izjave, peticije, prosvjedi i sl.; frakcijske borbe u partiji; zaštita i otpor manjine

Izvor: Kasapović, 1991, str. 26-27.

konstrukciji i pregovaranju o identitetima te konstrukciji “naroda” kroz interakciju elita i masa (usp. *ibid.*, str. 6, 67, 88). Različite naracije o protubirokratskoj revoluciji u Srbiji i raspadu Jugoslavije, čija raščlamba ostaje izvan okvira ovog teksta, v. također u: Hudelist, 1989; Jović, 2003; Kasapović, 2003; Milosavljević, 2004; Ramet i Pavlaković, 2005; Vladislavljević, 2019.

Analiza dinamike raspada starog režima u hrvatskom političkom prostoru u istom tekstu nosi još nekoliko relevantnih uvida za analizu u posljednjem dijelu rada. U hrvatskom je slučaju naznačene neuspješne kulturne revolucije tvrde partijske linije, kako ističe Kasapović, fragmentacija establišmenta ubrzana izvana, odnosno podjela suverena iznutra pod političkim pritiskom izvana. U analizi se također koristi altiserovski kategorijalni aparat izražen sintagmom ideoloških aparata države koji su morali politički kapitulirati: u situaciji legitimacijske krize režimska ideološka redukcija kompleksnosti nije bila uspješna (*ibid.*, str. 29). U partiji je u danim okolnostima prevladala pragmatična struja s politikom “ideološkog denormiranja”, ublažavanja pritiska te u krajnjoj liniji, kako je poznato, prepuštanjem vlasti i desuverenizacijom partije (*ibid.*, str. 31). Samodesubjektiviranje starog režima obilježile su uostalom dobro poznate pojave i procesi: krajem 1980-ih i početkom 1990-ih kao politička opcija probija se hrvatski suverenizam koji u prijelaznoj fazi podrazumijeva redefiniciju jugoslavenstva kao konfederalnog okvira, paralelno se artikulira srpski nacionalistički populizam u Hrvatskoj (*ibid.*, str. 32-33), “politički prostor republike” prožimaju nove stranke, posttotalitarni parlamentarizam ubrzo se konstitucionalno transformira u prezidencijalizam koji realnopolitički jača u ratnoj situaciji 1990-ih sa svojom dobro poznatom šmitovskom logikom egzistencijalnog sukoba prijatelja i neprijatelja.

Sažete poante ove pojmovne i kontekstualno-povijesne pripreme za analizu protubriselske revolucije u posljednjem dijelu rada su sljedeće: politička revolucija revolucionarne elite kao “avangarde” može iznjedriti kulturnu revoluciju te njezine kasnije repolitizacije kroz liniju mase koja se u okvirima ideologije koristi u elitno vođenim obračunima među pripadnicima elite za vodstvo. Protubirokratska revolucija jest oblik potencijalno i stvarno nasilnog kretanja ideologiziranih masa usmjerenih na promjenu funkcioniranja režima ili njegovu transformaciju. Diskurs revolucionarne borbe protiv birokracije i društvene nepravde pritom može u konkretnom slučaju biti zamijenjen drugim kolektivnoidentitetskim sadržajem poput nacionalizma i konzervativne ideologije. Revolucionarni decizionizam i homogenizacija u situacijama protubirokratskih revolucija ne brišu u potpunosti taktičke opcije elita u odnosu prema kretanjima masa. Protubirokratske revolucije su elitno vođene i manipulirane, ali imaju i vlastitu dinamiku koja može izmaknuti elitnoj kontroli.

Ta su obilježja – tipološki sažeta u *Tablici 3* – relevantna za analizu protubriselske revolucije u Hrvatskoj. Poanta posljednjeg dijela rada nije toliko u obuhvatnoj diskurzivnoj analizi odabranih poznatih epizoda koliko u tilijevskoj poanti da u društvu podijeljenom na bitno različite ideološke frakcije koje govore oprečnim političkim jezicima postoji mogućnost protubirokratske revolucije. Ako postoje dvije konkurentne paradigme u okvirima liberalne demokracije, ona bi, barem ako ozbiljno shvatimo muzilovski smisao za moguće, mogla postati stari režim. Ukoliko dođe do slabljenja ili raspada nadnacionalnog poretka na europskoj razini koji je

sugerirao izlazak Ujedinjenog kraljevstva te konzistentno iskakanje režima pojedinih država članica poput Mađarske i Poljske iz ideoloških okvira režima EU-a, pojavljuje se mogućnost strukturiranja situacije analogne onoj raspada Jugoslavije koju opisuje Kasapović. Ulog svake revolucije je, kao i obično, borba za državu i mogućnosti koje ona pruža u reformi društva kroz kulturnu revoluciju koja nastoji ideološki kodirati društvene odnose i uspostaviti ideološku hegemoniju. Podijeljeno društvo je društvo potencijalnih revolucija. Genealogiju jedne od takvih mogućih revolucija nastojim ukratko trasirati u posljednjem dijelu rada.

Tablica 3. Tipološka obilježja protubirokratske revolucije kao elitno vođenog obračuna politiziranog društva s državom

Revolucijska situacija	Politika elite	Politika mase	Ideologija
Konkurentski ideološko-politički blokovi	Borba za vlast	Prosvjedi	Temeljita reforma starog režima
Legitimacijska kriza režima	Manipulacija masom	Juriš na institucije	Promjena režima
	Obračun s drugim pripadnicima elite	Političko nasilje	

Genealogija moguće protubriselske revolucije: od “gusaka u magli” do “povorki slobode”

Protubriselska revolucija počela je slikovito, sa simboličkim prisjećanjem na povijesnu epizodu političkog vodstva i mučeništva. Stjepan Radić, koji je kasnije ubijen u samom parlamentu federacije kojoj se protivio, ujedinjenje na razvalinama Austro-Ugarske Monarhije emancipiranog južnoslavenskog entiteta s Kraljevinom Srbijom, pozvavši se na tisućgodišnju tradiciju hrvatske državnosti, nazvao je na sjednici Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba “urotničkim djelom protiv naroda”. Njegova slikovita prisprodoma iz seljačkoga svijeta života postala je jednom od poznatijih političkih metafora hrvatske političke povijesti: “Gospodo! Još nije prekasno! Ne srlajte kao guske u maglu.” Na demonstracijama protiv Zagrebačkog *summita* u listopadu 2000. Zvonimir Šeparović i njegovi suradnici donijeli su šest gusaka koje su simbolizirale tada vladajuću koaliciju. Na demonstracijama se skupilo nekoliko stotina ljudi, Šeparović je medijski označen kao redikul, protestirano je protiv mučenja životinja, a službeni naziv demonstracija – “Za Hrvatsku u Europi i protiv balkanskog krvnika” – ilustrirao je diskurzivnu konfuziju. Europa je i dalje bila neambivalentan pozitivni označitelj, a Europska unija nije po sebi bila doživljavana kao neprijatelj nacije. Pretpostavke za redefiniciju nacionalizma kao suverenizma i nativizma još nisu bile stvorene, a simboličke guske još su uvijek srljale u Jugoslaviju, geopolitički redefiniranu kao Zapadni Balkan. Tamnica naroda još je bila ona stara.

Dok su te demonstracije održane na tadašnjem Trgu maršala Tita⁸ možda svjedočile geslu ničeovsko-fukoovske genealogije da potencijalno veliki pokreti imaju skromne početke, institucionalno ih je pratila sjednica tada još uvijek postojećega Županijskog doma Sabora s HDZ-ovom većinom – skup na splitskoj Rivi u veljači 2001. Predsjednik HDZ-a i budući premijer Ivo Sanader, koji je vodio snažnu politiku pristupanja u EU, tada je pred “napaljenim masama” govorio da se narod ne odriče heroja i junaka te prozvao vladu zbog neprihvatljive politike prema Domovinskom ratu i braniteljima. Zahvalio se ratnom vojnom invalidu Mirku Čondiću koji je Vesnu Pusić nazvao Srpkinjom – mase su povratno vikale “kurva” – i poslije pojasnio da je mislio da je ona Srkinja “u političkom smislu”. Oспорavana je legitimnost vlasti formirane na osnovi rezultata izbora 3. siječnja 2000. Nazvani su “bezbožnicima i komunistima”. Procijenjeno je da se okupilo 150.000 ljudi.

To je razdoblje u kojemu su različite kulturne manifestacije poput Thompsonovih koncerata poprimale obilježja političkog prosvjeda protiv političkih poslušnika koji se inozemnim gubernatorima prodaju “za judine škuđe”. Potencijalni razvoj protubriselske revolucije koja je tada, na razini izravnog povoda, bila mobilizirana međunarodnim suđenjima za ratne zločine koja su bila političkim uvjetom za pristupanje Hrvatske euroatlantskim integracijama, zamrznilo je HDZ-ovo preuzimanje vlasti. Ta je vlast, u osnovi, u “jednom i pol” Sanaderovu mandatu (2003.-2009.) i “pola” mandata Jadranke Kosor (2009.-2011.), provela sve ono protiv čega se prosvjedovalo jer je, uostalom, Europska unija, politološki rečeno, na razini politike relevantnih elita bila “jedina igra u gradu”. Potkraj mukotrpnog procesa pristupanja u EU, konsenzus elita o pristupanju doveo je do mijenjanja ustava, koji je svojim strogim referenduskim odredbama o pristupanju federacijama bio simbolički i stvarno usmjeren protiv mogućnosti obnove regionalne južnoslavenske političke zajednice, te je, uzevši u obzir očekivane izlaznosti birača na izbore, *de facto* onemogućavao pristupanje u EU. Prosvjed protiv referenduma, opet na splitskoj Rivi, sveo se na marginalan simbolički čin: pripadnici jedne od pravaških stranaka iznijeli su na rivu plavu fotelju, optužujući elitu, slično kao nekoć u protubirokratskoj revoluciji, da je karijeristički i interesno motivirana, samo što nije posrijedi Beograd, nego Bruxelles. Prosvjedi u različitim gradovima u siječnju 2012. bili su marginalni poput onoga na početku priče. Govornici su spominjali “masonske lože” i “rasprodaju nacionalnog bogatstva”, a paralelne prosvjede usporedive marginalnosti no na drugim ideološkim osnovama održale su i stranke ljevice.

⁸ Nekoć Sajmišni trg, Sveučilišni trg, a i Kazališni trg, po neobaroknom zdanju koje ga krasi još od kraja 19. stoljeća, od 2017. pa sve do vremena pisanja ovog teksta nosi neutralan, pomalo lebdećeoznačiteljski naziv koji je teško osporavati jednako s makijavelijevskih i arentinskih republikanskih premisa: Trg Republike Hrvatske.

Diskurs je međutim sazio u svojemu geopolitičkom fokusu. Bruxelles je postao metonimija nove mrske federacije, središte moći koje definira odnarodene karijeriste koji zanemaruju dobro naroda. Jednom kada je od vanjskopolitičkog hegemonu i jedine igre u gradu EU postao nadnacionalna politička formacija, otvoren je prostor za redefiniciju političkog polja i nove oblike artikulacije otpora: jedina igra u gradu možda i nije tako dobra za sve uključene, pa izlazak postaje jedna od mogućih opcija, a svjetonazorske teme kodirane u novom javnom jeziku, javnim politikama i njihovoj implementaciji, u sukobu s tradicijom, konzervativnom ideologijom i političkim naslijeđem 1990-ih, postaju osnovica za različita protestna djelovanja i referendumске inicijative. Pritom ideološke ambivalencije u samim strankama kao organizacijama mobilizacije elita usmjerenima na osvajanje i vršenje vlasti mogu poslužiti kao teren protubirokratske taktike osvajanja vlasti.

U vrijeme vladavine nove lijeve koalicije okupljene oko SDP-a i njegova premijera Milanovića (2011.-2016.) desio se naime najdugotrajniji prosvjed, pasivna protestna sjedeljka u trajanju od preko 18 mjeseci (555 dana), koji je počeo kada su branitelji u Savskoj ulici u Zagrebu kod Ministarstva branitelja u listopadu 2014. počeli s prosvjedom i podigli – šator. Živopisan prosvjed, kao tipično protubirokratsko kretanje, bio je politički upravljani te je imao funkciju destabilizacije tadašnje vlasti i na razini vlade i na razini predsjednika. Nakon što se na izborima realizirala smjena premijerske i predsjedničke vlasti 2014. i 2015., u travnju 2016. šator je uklonjen. Za vrijeme prosvjeda došlo je i do protuprosvjeda prema kojemu su se uputili branitelji i navijači. Potkraj prosvjeda, u siječnju 2016., voditelj Velimir Bujanec je ravnateljici Agencije za elektroničke medije Mirjani Rakić simbolički uručio kokardu i šajkaču protestirajući zato što je Agencija privremeno ugasila emitiranje programa televizije Z1 zbog govora mržnje. Bujanec, televizijska ikona desnice, bio je na čelu povorke od 5.000 ljudi koji su među ostalim skandirali “Za dom spremni!”. Meta prosvjednog djelovanja u ovim epizodama protubriselske revolucije u nastajanju bili su političari i dužnosnici percipirani kao izdajnici naroda koji su provodili lijevoliberalne politike. Potonje podrazumijevaju jednak tretman hrvatskih i srpskih branitelja te ukidanje neprijateljskog diskursa prema Srbima u javnoj sferi, koji je postao podvediv pod liberalnu kaznenu sintagmu govora mržnje.

Referendumske inicijative – uspješna o braku u prosincu 2013. i neuspješne o reformi izbornog sustava, uključujući redukciju prava parlamentarnih zastupnika manjina, i otkazivanju Istanbulske konvencije u proljeće 2018., no koje su skupile velik broj potpisa i generirale političke kontroverzije oko njihova prebrojavanja – označili su sazrijevanje protubriselske revolucije organizacijom desnoga civilnog društva i njegova usmjerenja na institucionalnu reformu, konstitucionalne promjene

i promjene javnih politika.⁹ Taktičku polivalenciju diskursa označilo je i prihvaćanje i korištenje sintagmi poput govora mržnje koje su tradicionalno koristili liberali i ljevica. Posrijedi je bila nekovrsna gramšijanska pasivna revolucija desnice usmjerena protiv konstitucionalizacije različitih identitetskih politika koje se povezuju s “rodnom ideologijom”, a koja je natjerala vladu na kompromise – ono što je Mirjana Kasapović nazvala “taktičkom prilagodbom”.

Premda metode djelovanja protiv “lijevoliberalnog briselskog režima”, na čelu s premijerom Plenkovićem kojega se pogrdno nazivalo “briselskim ćatom”, i režimskih javnih politika ne djeluju kroz potencijalno nasilne prosvjede, nego kroz organiziranu referendumsku politiku prebrojavanja, one ustvari označavaju sazrijevanje situacije koja definira antribriselsku revoluciju kao realniju mogućnost političkog polja. Uz ekonomsku krizu i masovnu ilegalnu imigraciju u zemlje EU-a sa sve starijim populacijama, koje po sebi pridonose legitimacijskoj krizi režima EU-a te mogu politički ojačati suverenističku i nativističku opciju, od ulaska Hrvatske u EU primjetno je zaoštavanje *Kulturkampf*a ideološki zaraćenih blokova u civilnome društvu. Uz paralelne povorke ponosa i hodove za život te uzajamne optužbe za govor mržnje, primjetni su bitno različiti ideološki kodirani govori te pojavljivanje kampanja virtualnoga javnog sramoćenja i kažnjavanja te kulture isključivanja. Jedni će isticati lijevu kulturnu hegemoniju u srednjestrujaškim medijima, društvenim i humanističkim fakultetima sveučilišta, specijaliziranim institucijama poput višestrukih pravobranitelja, zakonodavstvu, javnim politikama, sve više obrazovnoj ali i kaznenoj politici, dok će drugi isticati upravo suprotno – konzervativnu revoluciju koja dovodi do regresije ili barem zaustavlja napredak manjinskih prava različitih identitetskih skupina.¹⁰ Bruxelles je za eksponente potencijalne protubri-

⁹ Usp. također kod Kasapović, koja prigodno u hrvatskom kontekstu tematizira u Njemačkoj iz povijesnopolitičkih razloga operacionaliziran koncept obrambene demokracije (*wehrhafte Demokratie*), koja ustvari brani specifično shvaćen institucionalizirani liberalizam od iliberalnih populističkih izboja većine: “Na prvom referendumu koji je održan na temelju građanske inicijative poraz su doživjeli lijevo-liberalna vlast i njezini ideološki i svjetonazorski istomišljenici u politici i civilnom društvu. ... Uvelike desupstancijaliziran liberalni diskurs pokazao se zabrinjavajuće inferiornim pred tematski koncentriranim i ideološki zaokruženim diskursom desnice” (Kasapović, 2013).

¹⁰ Usp. kao paradigmatске oprečne ocjene Stjepe Bartulice (“Na Zapadu je zatiranje drugačijeg mišljenja, pod egidom govora mržnje, već uzelo maha. Pritom, ljevica koja drži sve institucije, akademiju, kulturnu proizvodnju, medije, određuje što je govor mržnje. Pogledajte samo kako se ponašaju platforme velikih korporacija koje tu kontrolu provode poput Googlea i Facebooka i tko je uglavnom ‘otkazan’”) i Jurice Pavičića (“Zar je višak političke korektnosti zbilja vrući problem u zemlji u kojoj je ZDS na svakom drugom zidu? Ajmo iskreno! Možemo li govoriti o konzervativnoj ideologiji kao subverzivnoj u zemlji u kojoj je gotovo nezamislivo propitivati Tuđmana, Domovinski rat i politiku 90-ih? Je li zbilja katolik alternativac u zemlji u kojoj je

selske revolucije politički centar te kulturne hegemonije koja sprječava život i govor u skladu s tradicijom te ih zamjenjuje novogovorom i prevrednovanjem svih vrijednosti.

U kulturnom ratu za institucije države i javne politike, od kaznene preko obiteljske do obrazovne, homogeniziranih i deliberaciji nesklonih blokova u civilnom društvu, može se činiti da se organizacijom i neokonzervativnom politizacijom desnoga civilnog društva eliminira mogućnost eksplozivnije protubriselske revolucije. Ako revolucije ne pripadaju polju institucionalizirane demokracije, referendumi su njegov fundamentalni dio. Tome u prilog govori i marginalnost ipak institucionalizirane suverenističke opcije. Međutim, pandemijska, zdravstvena i ekonomska kriza zaoštavaju legitimacijsku krizu režima. Svjetonazorski raskoli vezani za različite javne politike u zaoštrenoj ekonomskoj krizi u državi sa sve starijom i sve manjom populacijom i poroznim granicama mogli bi aktualizirati protubriselsku revoluciju. “Povorke slobode” – naziv za prosvjede protiv protupandemijske politike redukcije društvenih kontakata, zabrane obavljanja različitih aktivnosti i obveze maskiranja te potencijalno i cijepljenja – nisu bile usmjerene specifično protiv Bruxellesa, ali su ga prokazali kao dio globalne štetne politike koja zatire slobode naroda. Ne pridržavajući se “epidemioloških mjera”, prosvjednici su protestirali zbog “policijske tiranije” i “neprihvatljivih ograničenja sloboda i prava”. Taj noviji razvoj, posljednji koji sam dodao nizu predznaka protubriselske revolucije (v. *Tablicu 4*) – nije lako jednoznačno ideološki kodirati. Međutim, on bez sumnje, kao i permanentni sukob predsjednika i premijera te ideološke napetosti u vladajućoj stranci – između konzervativizma dijela birača i članstva s jedne strane i “lijevoliberalne briselske agende” s druge strane – koja se na vlasti održava uz podršku manjina, pridonosi legitimacijskoj krizi režima.¹¹

vjeronauk praktički obvezan u javnim školama, a u aulama nekih srednjih škola visi raspelo?”) u: Pavić, 2021.

¹¹ Na koncu analitičkog dijela – brze eliptične skice više nego detaljnog opisa – ipak vrijedi eksplicitno napomenuti da sam pojam ideologije, koji je moguće operacionalizirati kroz više dimenzija, u ovoj analizi hrvatskog slučaja ponajviše suzio na politička pitanja vezana uz društvene svjetonazore i viđenje granica političke zajednice, uglavnom ostavljajući po strani ekonomska pitanja iako se ekonomiji s dobrim razlozima pribjegava u objašnjenju politike. U potpunoj analizi genealogije protubriselske revolucije u nastajanju valjalo bi uključiti i njen ekonomski aspekt na kojemu su se primjerice zasnivale protestne akcije Živog zida protiv banaka i ovrha te borba protiv uvođenja Eura, a ne samo reakciju konzervativnoga civilnog društva smjerene na uspostavu LGBTIQ+ prostora sigurnosti i slobode, egzemplarno kroz referendume usmjerene na zaštitu tradicionalnih obiteljskih vrijednosti.

Tablica 4. Predznaci protubriselske revolucije

Politički događaj	Modalitet djelovanja		Kvantiteta/ intenzitet
	Izvaninstitucionalna ekspresija – pritisak	Ciljnoralacionalno prema institucijama – promjena	
Guske u magli	Prosvjedi i simboli		Nisko
Splitska Riva	Masovni politički miting		Visoko
Ne dajmo Hrvatsku	Prosvjedi i simboli		Nisko
Šatoraši	Prolongirani <i>sit-in</i> protest		Visoko
O braku, izborima, manjinama i rodu		Referendumske inicijative	Visoko
Povorke slobode	Prosvjedi i simboli		Nisko

Zaključak: vajmarski trenuci postsocijalističkih država i sablast protubirokratske revolucije

Poznato je da nositelji političke vlasti, čak i oni liberalni, imaju utilitarnu perspektivu u kojoj veće političko dobro preteže nad interesima svih pojedinaca. Oni, po namjeri, općim normama povlače granice koje će oštetiti pojedince ali, opet po namjeri, donijeti dobro politički konstituiranoj cjelini. Takva su povlačenja granica. Takve su i revolucionarne politike. One povlače nove granice i razaraju stare. Na tragu tumačenja liberala poput Berlina i Talmona, često je riječ o nasilnom političkom projektiranju na lošim idejnim osnovama koje složeni svijet kulture nastoji podvrgnuti nekom žanru ideološkog “ludila” odozgo – dakle ne kao kod Foucaulta, kod kojega je moć kapilarna i dolazi odasvud – koje će i razočarani postliberali otpisati kao razorne oblike političkog gnosticizma koji onostrano spasenje mijenja ovosjetovnim političkim projektiranjem (Gray, 2020).

Barem u nekim revolucijskim situacijama, nove se granice nastoje povući s dviju strana. Političko se natjecanje vidi kao svjetonazorski okršaj. Tome prethode radikalno drukčije politike imenovanja u kojima se slične pojave prikazuju, primjerice, kao divljanje nasilne rulje ili legitimni građanski otpor, a instituti poput braka i slobode govora bitno različito shvaćaju, kao i politike poput obiteljske ili obrazovne. Uzdrmana legitimnost poretka i taktička vještina elita u uporabi masa mogu mobilizirati nezadovoljstvo s obiju strana sklonijih ideologijskoj redukciji kompleksnosti nego toleranciji. U radu sam prikazao predznake jedne od mogućih revolucija – one protubriselske. U “vajmarskoj” situaciji u kojoj režim ne može rješavati problem narasle radikalnije opozicije kriminalizacijom, ima smisla para-

frazirati protubriselsku revoluciju kao oblik protubirokratske revolucije i reakciju na "lijevoliberalnu kulturnu hegemoniju" koja se nameće iz centra nove federacije (v. *Tablicu 5*). Sličnosti i razlike koje se dobivaju preuzimanjem, parafrazama i odgovarajućom zamjenom i dopunom sadržaja u stupcima *Tablice 2* bili bi zabavni kao i svaka povijesna ironija da nije riječ o političkoj sadašnjosti u kojoj se stalno iznova obnavlja i parafrazira politička prošlost.

U radu sam nastojao pokazati da je širi pojam revolucije barem na razini mogućnosti i naznaka smislen i primjenjiv u političkoj sadašnjosti u Hrvatskoj, napose kada je riječ o pojmovima kulturne, a zatim i protubirokratske revolucije kao vodećih prevrata sa specifičnom povratnom spregom elita i masa u odnosu na promjenu režima. To ne znači da će se revolucija dogoditi ili da je prizivam, ali smatram da ima smisla govoriti o njoj i o situaciji dubokih političkih podjela koje se reflektiraju u bitno različitim stavovima o politikama moralnosti (Petković, 2013). Stoga sam svoju analizu zasad oprezno smjestio u područje smisla za moguće: protubriselska revolucija u Hrvatskoj tek traži svoju djelatnu elitu koja će pokušati iskoristiti povijesni trenutak ako se ukaže, u makijavelijevoj političkoj jednadžbi spajajući djelatnu političku vrlinu s udesima fortune političkog naroda.

Bio taj događaj dio stvarne budućnosti ili tek politička fikcija,¹² jedno je ipak jasno. Dok ga željno očekujemo ili ga se pribojavamo, analize institucionalnog i izvaninstitucionalnog djelovanja koje je u kontekstu raspadanja jugoslavenske federacije izvela Mirjana Kasapović, služeći se među ostalim i pojmom protubirokratske revolucije, mogu nam i dalje služiti kao opomena i pouka o mogućnostima političkoga koje smo katkad skloni zaboraviti. Veliki politički sociolog i stručnjak za povijesne revolucije i formacije država Charles Tilly u prvoj je rečenici svoje knjige o europskim revolucijama konstatirao: "Povijest mrzi oholost."¹³ Vjerujem da se s njim možemo složiti. To je pouka svih revolucija, pa tako i onih protubirokratskih i protubriselskih: nemoguće odjednom postaje moguće i stvarno.

¹² Kako je jedan od recenzenata primijetio, referirajući se na moje usputno korištenje Gramscijevih pojmova, gramšijevska, u krajnjoj liniji historijsko-materijalistička perspektiva nije voluntaristička te uz djelovanje pretpostavlja i protupojam strukture: "Prema Gramsciju, da bi se preuzela (kapitalistička) država treba savladati mnoge (strukturne) prepreke koje proizlaze iz građanskog ('civilnog') odnosno državnog ustrojstva (sada i aparat EU-a). Može se primijetiti da tako nešto nije postojalo krajem osamdesetih godina u Jugoslaviji pa je država bila izložena prilično uspješnom udaru masa u 'antibirokratskoj revoluciji'." Druga je rečenica u empirijskom smislu dvojbena – samome državnom aparatu SFRJ u najužem smislu valja pribrojiti djelatne ideološke aparate države i strukture socijalističkog društva – te otkriva slabost svake strukture koja ne uvažava arentinsko razlikovanje moći i sile.

¹³ U zvučnijem izvorniku: *History hates hubris* (Tilly, 1996, str. 1).

Tablica 5. Dvije paradigme revolucijske situacije: obilježja protubriselske revolucije u nastajanju

Činioci	Briselska paradigma	Protubriselska paradigma
Akteri	Građanske inicijative, segmenti institucionalnog poretka (lijevo-liberalno civilno društvo, stranke centra i ljevice)	Nacionalni populistički pokret, konzervativno civilno društvo, stranke desnice
Teme	EU-federalizam i politička globalizacija, reforme prema društvenoj pravednosti (fluidno sebstvo, rodna jednakost, individualna i manjinska prava, obiteljsko nasilje, kritika biološke obitelji, specizam i prava životinja, klimatske promjene i zaštita okoliša, sigurni gradovi, govor mržnje, građanski odgoj, djeca kao subjekti politike, reproduktivna prava)	Nacionalna suverenost, EU-intergovernmentalizam, zaštita tradicije (narod, spolne razlike, zaštita tradicionalne obitelji, kritika političke korektnosti, zaštita granica, sloboda govora, vjeronauk u javnim školama, djeca kao subjekti obitelji, reforma izbornog sustava, neradna nedjelja, zabrana pobačaja)
Vrijednosti	Kozmopolitizam i europejstvo, federalizam, individualizam, egalitarizam, društvena pravednost, konstitucionalizam, protudiskriminacija, sigurnost	Nacionalna suverenost i etnocentrizam, kolektivizam, protuinstucionalizam, društvena pravednost, plebiscitarnost, sigurnost
Načini akcije	Protestna politika, osvajanje institucija, sudbena politika, afirmativno djelovanje	Masovne akcije, protestna politika, osvajanje institucija, vladavina većine, referendum

LITERATURA

- Arendt, H. (1990) *On Revolution*. London: Penguin.
- Beck, C. (2020) "Revolutions against the State" u Janoski, Th. i dr. (ur.) *The New Handbook of Political Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 564-592.
- Brady, J. (1977) "Political contradictions and justice policy in People's China", *Contemporary Crises*, 1 (2), str. 127-162.
- Ce-tung, M. (bez godine izdanja) *Quotations from Chairman Mao Tse-Tung*. Peking: Foreign Languages Press.

- Dean, M. i Zamora, D. (2021) *The Last Man Takes LSD: Foucault and the End of Revolution*. London i New York: Verso.
- Gray, J. (2020) *Sedam tipova ateizma*. Zagreb: TIM press.
- Grdešić, M. (2019) *The Shape of Populism: Serbia before the Dissolution of Yugoslavia*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hudelst, D. (1989) *Kosovo: bitka bez iluzija*. Zagreb: Centar za informacije i publicitet.
- Jović, D. (2003) *Jugoslavija: država koja je odumrla*. Zagreb: Prometej / Beograd: Samizdat B92.
- Kasapović, M. (1988) "O 'slovenskome nacionalnom programu'", *Naše teme*, 32 (4), str. 771-786.
- Kasapović, M. (1989) "Srpski nacionalizam i desni radikalizam", *Naše teme*, 33 (1-2), str. 66-72.
- Kasapović, M. (1991) "Strukturalna i dinamička obilježja političkog prostora i izbori" u Ivan Grdešić, Mirjana Kasapović, Ivan Šiber, Nenad Zakošek (ur.) *Hrvatska u izborima '90*. Zagreb: Naprijed, str. 15-48.
- Kasapović, M. (ur.) (2001) *Hrvatska politika 1990.-2000: izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kasapović, M. (2003) "Zamorna, ideologizirana publicistika (Dejan Jović: *Jugoslavija: država koja je odumrla; Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije 1974-1990*, Prometej, Zagreb 2003)", *Gordogan*, 1 (1), str. 290-294.
- Kasapović, M. (2011) "Odlazak vođe smrtonosnih 'plemenitih zabluda'", *Političke analize*, (5), str. 22-25.
- Kasapović, M. (2013) "Već imamo stožere ili štabove. Tko čini generalštab?", *vecernji.hr*, 8. prosinca.
- Kasapović, M. (2014) "Ovo nije socijalna pobuna, već bošnjačka inačica antibirokratske revolucije", *vecernji.hr*, 15. veljače.
- Lindblom, Ch. (1977) *Politics and Markets: The World's Political-Economics Systems*. New York: Basic.
- Milosavljević, O. (2004) "Antibirokratska revolucija 1987-1989. godine", *Dijalog povjesničara-istoričara*, 8, str. 319-335.
- Musil, R. (1967) *Čovjek bez svojstava*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Pavić, F. (2021) "Antisistemska revolucija s desnice: Je li hrvatski konzervativizam postao subverzivna ideologija?", *jutarnji.hr*, 19. siječnja.
- Peruško, I. (2013) "Mali pojmovnik sovjetske civilizacije u Bulgakovljevoj ranoj prozi 1920-ih" u Peruško, I. (ur.) *Kako se kalio Majstor: rana proza Mihaila Bulgakova*. Zagreb: Ljevak, str. 7-23.
- Petković, K. (2013) "Politike moralnosti: politička slika kulturnih ratova u Hrvatskoj", *Političke analize*, (16), str. 3-13.

- Prpić, I. (1991) "Križa legitimnosti komunističkih poredaka", *Politička misao*, 28 (3), str. 153-169.
- Ramet, S. P. i Pavlaković, V. (2005) *Serbia Since 1989: Politics and Society under Milošević and After*. Seattle: University of Washington Press.
- Sekelj, L. (1990) *Jugoslavija: struktura raspadanja*. Beograd: Rad.
- Skocpol, Th. (2015) *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Ch. (1973) "Revolutions and Collective Violence", *CRSO Working Paper* (83), str. 1-137.
- Tilly, Ch. (1996) *European Revolutions 1492-1992*. Oxford i Cambridge, MA: Blackwell.
- Vladislavljević, N. (2019) *Antibirokratska revolucija*. Beograd: Arhipelag.
- Woodward, S. (1995) *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Krešimir Petković

NATIONALISM, FEDERALISM, AND SOVEREIGNTY:
FROM AN ANTI-BUREAUCRATIC TO THE ANTI-BRUSSELS
REVOLUTION?

Summary

The text examines the possibilities of articulating the political resistance in Croatia, which the author calls the "anti-Brussels revolution". The first part of the text clarifies the relationship between cultural and anti-bureaucratic revolution in the context of the relationship between political elites and the body politic. The second part presents and explains the use of the phrase anti-bureaucratic revolution in the analyses of Mirjana Kasapović, a political scientist, which provide historically instructive insights into the relationship between institutional and extra-institutional political activity necessary for the analysis of the emergence of the anti-Brussels revolution in Croatia. The third part of the text provides a brief presentation and typologization of six paradigmatic episodes related to protest, referendum and counter-referendum politics. These episodes can be subsumed under the conceptual field of revolution studies and represent a precursor to the anti-Brussels revolution as a political event in the realm of the sense of the possible. It is concluded that the anti-Brussels revolution is a form of emerging anti-bureaucratic revolution.

Keywords: Croatia, European Union, Anti-Bureaucratic Revolution, Cultural Revolution, Anti-Brussels Revolution, Protest Politics

Krešimir Petković, izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. E-mail: kresimir.petkovic@fpzg.hr